

УДК 371.134:364.442.2 (477+485)

А. С. Попова,
аспірант

(Інститут педагогічної освіти
і освіти дорослих НАПН України)
kovaleva.anastasia.45@gmail.com

ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ І ШВЕЦІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Анотація

У статті визначено основні проблеми професійної підготовки соціальних працівників у вищих навчальних закладах України і Швеції. Здійснено компаративний аналіз спільних проблем підготовки до фахової діяльності, а також визначені шляхи вирішення їх у вітчизняних ВНЗ, базуючись на закордонному досвіді.

Ключові слова: професійна підготовка, соціальна робота, соціальний працівник, вища освіта, освітні стандарти.

Summary

The article reveals the basic problems of the social workers training in the universities of Ukraine and Sweden. In the article, the author has done the comparative analysis of common problems of preparation for professional activities, and the ways of their solution, based on international experience.

Key words: vocational training, social work, social worker, higher education, educational standards.

Проблеми. Сьогодні висуваються високі вимоги до професійної підготовки фахівців з соціальної роботи, що обумовлюється: модернізацією вищої професійної освіти; соціально-економічними перетвореннями сучасного суспільства; збільшенням запитів населення на отримання соціальної допомоги і підтримки. Проте підготовка соціальних працівників для України – проблема нова, тому, невизначеність підходів, недосконалість законодавчої бази, відсутність єдиних стандартів стають причиною появи низки проблем, що відбиваються на якості підготовки соціальних працівників.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки соціального працівника є актуальною темою дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Велику увагу проблемам підготовки соціальних працівників до професійної діяльності в умовах університетської освіти приділяють такі науковці як В. Бочарова, Л. Гусякова, О. Горда, Т. Єремєєва, В. Жуков, Р. Куліченко, М. Красовська, А. Лейфа, А. Ляшенко, Г. Медведєва, Ю. Наумова, В. Нікітін, П. Павленок, А. Панов, Л. Топчій, Є. Холостова, А. Чернишова, Н. Шмельова. Шведський досвід з теорії соціальної роботи та організації вищої соціальної освіти представлено значною кількістю праць зарубіжних дослідників, а саме: К. Демстедер (С. Demsteder), С. – А. Берглюнд (S-

A. Berglund), Г. Сандштрџом (G. Sandstrџm), А. Джердман (A. Gerdman), С. Сунесон (S. Sunesson), Х. Союдан (H. Soydan), У. Холм (U. Holm), В. Фрік (W.F. Frick) та ін.

Проте аналіз вітчизняних і зарубіжних досліджень про особливості підготовки соціальних працівників до професійної діяльності засвідчив, що характеристика проблем професійної підготовки фахівців соціальної сфери України і Швеції не була предметом окремого дослідження.

Мета статті – виявлення, характеристика і аналіз проблем підготовки соціальних працівників до професійної діяльності в умовах університетської освіти України і Швеції.

Професійна підготовка є частиною системи професійної освіти і означає "... процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками, що дозволяють виконувати роботу в певній галузі діяльності" [6, с. 109–113].

Важливо відзначити, що перед науковим співтовариством, професорсько-викладац підготовки фахівців з соціальної роботи, яка давала б їм можливість самостійно протягом усієї своєї діяльності урахувати розвиток соціальної сфери, глибоко розуміти, що відбувається; порівняно легко реагувати на зміни, що вносяться в нормативно-правові акти і мають соціальну спрямованість, а також кваліфіковано вирішувати багатопланові завдання соціального захисту різних категорій населення. Усе це посилює значимість вивчення процесу професійної підготовки в галузі соціальної роботи.

Розпад радянської соціальної політики став поштовхом до створення нового інструменту соціальної політики в Україні – соціальної роботи. Тому система організації соціальної сфери, і, зокрема, підготовки соціальних працівників потребує залучення нових ідей, модернізації вже усталеної системи з метою підвищення якості надання соціальних послуг. Необхідно зазначити, що для України підготовка фахівців соціальної сфери – проблема нова, що утвердилася лише з середини 90-х років ХХ століття. Вона потребує вироблення власних стратегій розвитку галузі на основі власних традицій та позитивного зарубіжного досвіду.

Як приклад, формування офіційної системи професійної освіти для соціальних працівників у Швеції розпочалося у 1921 році з відкриття Інституту соціальної, політичної, муніципальної освіти та досліджень, який став першою шведською школою професійної підготовки соціальних працівників і сьогодні відомий як факультет (департамент) або школа соціальної роботи Стокгольмського університету. Пізніше аналогічні заклади відкрились у Гетенбурзі (1947), Умео (1962), Сребру (1966) та Естерсунде (1972). Саме в цей час вже почали з'являтися нові вимоги до підготовки фахівців соціальної роботи. У 1964 р. соціальні інститути були передані в державне володіння й отримали статус вищих шкіл. У 1977 р. вони стали частиною університетів. З'явилася нова наукова дисципліна – соціальна робота. Проте, необхідно зауважити, що неакадемічна освіта для соціальних працівників була започаткована на курсах для "християнських сестер" Армією спасіння ще у 1883 році [7, с. 31-40].

На сьогоднішній день у Швеції діє 8 університетів, 20 регіональних коледжів, а також ряд курсів з підвищення кваліфікації та неурядових

установ, де ведеться підготовка близько 40 тисяч соціальних працівників. Найбільш авторитетними центрами підготовки є Стокгольмський університет (Stockholms universitet), Гетебурзький університет (Göteborgs universitet), Лундський університет (Lunds universitet) і Лундська школа соціальної роботи, яка входить до складу університету, а також Карлштадський університет (Karlstad University).

Структура підготовки майбутніх соціальних працівників у Швеції визначається Національною колегією з питань соціальної роботи та громадського управління (The National Board of Education for Social Work and Public Administration) і керується стандартами Міжнародної асоціації соціальних працівників, Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи, а також принципами Болонської конвенції.

Відповідно, в Україні за двадцять років підготовки фахівців із соціальної роботи утворилися власні наукові центри, що здійснюють підготовку студентів на освітньо-кваліфікаційних рівнях “бакалавр” та “магістр” в університетах Києво-Могилянська академія та Ужгородському (модель Великобританії); “Львівська політехніка” (модель Канади). Класичними центрами підготовки соціальних працівників є Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київський національний університет ім. Т. Шевченка, програми підготовки яких базуються на традиціях і інноваціях соціальної роботи в Україні та світі. Проте, оскільки досвід організації надання соціальних послуг та новостворений інститут соціальної роботи має незначну історію, то в програмах часто домінують предмети педагогічного та психологічного циклів, вивчення державної служби, а тому випускники орієнтуються на роботу переважно в державних структурах соціальної сфери (соціальне забезпечення та соціальне страхування), інтернатах, установах пенітенціарної системи (соціальна педагогіка).

У нашій роботі ми виходимо з того, що сьогодні постала необхідність підготовки висококваліфікованого соціального працівника, що відповідає сучасним вимогам суспільства. Міжнародна асоціація соціальних працівників та Міжнародна асоціація шкіл соціальної роботи на основі визнанні фактів: негармонійності суспільства і, відповідно, вимозі змін самого суспільства (принципи “руху назустріч клієнта та соціального працівника”; “соціальний працівник – провідник соціальних змін”); плюралізму суб’єктів регулювання соціальних проблем, залучення до їх структур громадянського суспільства; необхідності застосування технологій роботи з клієнтом, які вимагають його активної участі у вирішенні конкретної соціальної проблеми, визначили новий тип працівника соціальної сфери, який би був здатен до:

- діагностування ситуації клієнта в суспільстві та вираження його соціального потенціалу;
- залучення клієнта до активної співпраці, пропонуючи можливі шляхи подолання його проблем [9].

Ускладнює ситуацію з підготовкою соціальних працівників в Україні відсутність єдиного державного освітнього стандарту. До 2007 року навчання таких фахівців здійснюється в рамках освітнього напрямку

“Соціологія”, що дозволяло готувати студентів загалом відповідно до британської та канадської моделей. Сьогодні працівників соціальної сфери готують у рамках галузі знань 1301 “Соціальне забезпечення”, що далеко не завжди відповідає сучасним поглядам на професію соціального працівника. Така ситуація дозволила Т. Семігіній поставити питання про те, чи існує в Україні взагалі підготовка фахівців саме соціальної роботи [5, с. 122–136].

У Швеції проблема стандартів підготовки соціальних працівників є також наріжним камінем для всіх науковців, оскільки в Нордичних країнах історично склалися дві моделі підготовки соціальних працівників. Перша – “Модель професіоналізації”, притаманна для таких країн: Данія і Норвегія. Основною перевагою цієї моделі є те, що вона пропонує багатовимірний підхід до аналізу соціальних явищ і вирішення соціальних проблем. Друга – “Модель комплексних досліджень” – притаманна для країн так Фінляндія, Ісландія і Швеція. Перевагою цієї моделі є те, що фундаментом цілеспрямованої професійної діяльності є раціональна освіта [8].

Крім цього, нині в Нордичних країнах існує два підходи організації навчального процесу для соціальних працівників у вищих навчальних закладах. Перший підхід характеризується наявністю спільної загальної теоретичної і практичної бази для соціальної роботи (як спеціальної освіти) і соціальної допомоги в межах двох- або трьох річних навчальних планів, а інший навчальний час присвячений конкретним поглибленим дослідженням у галузі. Цей спосіб організації освіти притаманний для Швеції. Інший підхід, що розвивається в Нідерландах, спрямований на вивчення від конкретного предмета соціальної роботи до загального наукового дискурсу галузі. Вищеописані підходи необхідно розуміти в контексті двох відповідних моделей освіти, що притаманні Нордичним країнам.

Тому особливої актуальності набуває процес стандартизації системи освіти соціальних працівників у Нордичних країнах, зокрема у Швеції.

В Україні характер та напрямки підготовки соціальних працівників зумовлені переважно змістом наукових дисциплін, які мають відношення до соціальної діяльності, а також педагогічними традиціями вищої професійної освіти. Тому вітчизняна соціальна освіта має переважно фундаментальний характер, не повною мірою враховує соціальну ситуацію й передбачає надання студентам теоретичних знань, які в майбутньому будуть застосовані в їх практичній діяльності. Нині існує необхідність у виявленні відповідності між вітчизняними навчальними планами за спеціальністю “Соціальна робота” та чинними стандартами професії. Це дало б змогу оптимізувати навчально-виховний процес, скоригувати його зміст з урахуванням професійних стандартів.

Аналіз сучасної ситуації у сфері професійної підготовки соціальних працівників в Україні дає підстави вважати, що актуальною проблемою соціальної роботи як наукової галузі постає питання єдиних стандартів освіти, узгодженості концепцій, на яких ґрунтується викладання базових курсів із соціальної роботи в різних університетах. Для того, щоб соціальна робота розвивалась в Україні як фах і наука, на нашу думку, потрібно

дотримуватися системного підходу, враховуючи особливості становлення соціальної роботи як окремого напрямку підготовки у вищій школі, конкурентоспроможність випускників соціальної роботи на ринку праці та відповідність нормативно-правової бази сучасним умовам у соціальній сфері.

Так, наприклад, шведський дослідник Малком Пейн у своїй книзі "Міжнародні нормативні стандарти вищої освіти у галузі соціальної роботи" наголошує на необхідності використання, виявлення і підтримки стандартів соціальними працівниками у своїй роботі. Оскільки, по-перше, традиційна для соціальної роботи критична рефлексія і внутрішнє проговорення основних аспектів практичної діяльності робить соціальну роботу як професію академічною. По-друге, чітко прописані стандарти соціальної роботи сприяють формуванню правильних власних стандартів професійної діяльності. По-третє, соціальні працівники є частиною місцевої, національної і міжнародної академічної спільноти, а єдині стандарти будуть заохочувати їх до конкуренції між собою, що, у свою чергу призведе до підвищення рівня якості освітніх і соціальних послуг. По-четверте, зовнішні стандарти освіти слугують опорою для справдження визначених цілей соціальної роботи [11, с. 25-43].

Ураховуючи досвід Швецьких дослідників якості освіти і Єдиних стандартів підготовки, необхідно було б прийняти до уваги той факт, що стандарти освіти в галузі соціальної роботи необхідно розглядати в контексті моделей змісту якості освіти. У цьому випадку стандарти освіти в галузі соціальної роботи необхідно визначати як критерії, що застосовуються до вимог, а не як аксіоми або певні обмеження.

Таким чином, важливою проблемою в Україні залишається питання щодо узгодження змісту ступеневої підготовки соціальних працівників на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях. Особливу увагу необхідно приділити тому, щоб співвідносились між собою освітньо-професійні програми, освітньо-кваліфікаційні характеристики, навчальні та робочі програми підготовки фахівців різних освітньо-кваліфікаційних рівнів, оскільки забезпечення мобільності студентів є провідним принципом Болонської декларації, яку ратифікувала Україна в травні 2005 року.

У Швеції ця проблема вже розв'язана шляхом створення мережі SOSNET для співпраці між університетами з метою координації спеціалізацій та навчальних програм для докторів філософії й ліцензятів. Крім того, важливим кроком було створення Центру компетенцій Міністерством охорони здоров'я і соціальної політики у 1999 році [10, с. 57-60].

Окрім того, важливим є розробка спеціалізації для соціальних працівників. Сьогодні практично всі вищі навчальні заклади України здійснюють підготовку соціальних працівників загального спрямування. Проте, коли випускники приходять на робочі місця, вони повинні отримувати додаткові знання та навички, що стосуються, наприклад, роботи з людьми похилого віку, мігрантами, з бездомними, наркозалежними тощо. Кожна із цих груп має свої особливості, вимагає володіння відповідними методами соціальної роботи. Не менш важливими є знання соціальними працівниками відповідної структури, посадових

інструкцій і специфіки діяльності тих організацій, куди вони приходять на роботу після закінчення вищого навчального закладу, тощо.

Для вирішення цієї проблеми важливо було б використовувати досвід Швеції, де здійснюється підготовка вузькоспеціалізованих соціальних працівників, які володіють усіма необхідними знаннями, уміннями і навичками роботи з певною проблемною категорією клієнтів. Зокрема, у вищих навчальних закладах Швеції є такі спеціалізації: “діти і сім'я”, “люди похилого віку”, “наркозалежні”, “гендерна соціальна робота”, “ВІЛ-інфіковані”. Необхідно також наголосити на тому, що всі спеціалізації орієнтовані на надання послуг у мультикультурному суспільстві на основі психолого-педагогічних та етичних засад.

Крім спільних проблем, що існують у системах професійної підготовки соціальних працівників України і Швеції, доречно було б виокремити специфічні. Так, наприклад, дослідник М. Красовська зазначає, що “... при підготовці у ВНЗ фахівців із соціальної роботи виникають проблеми двох видів. По-перше, це проблеми, характерні для всієї вищої освіти на цьому етапі розвитку суспільства (проблеми репродуктивності навчання, його низька практична орієнтованість, відсутність тісних міждисциплінарних зв'язків і т. д.). По-друге, підготовка у вищих навчальних закладах фахівців із соціальної роботи не має сформованих власних традицій. Тому, починаючи з нуля, її організатори часто переносять досвід підготовки за іншими спеціальностями, тоді як для соціальної роботи потрібна нова повна розгорнута структура процесу підготовки – від вивчення соціального замовлення до програм індивідуального продовження навчання в процесі безперервної освіти” [1].

У свою чергу, в роботі дослідниці Ю. Наумової виділені такі актуальні проблеми професійної підготовки: 1) брак практичних навичок, одержуваних під час навчання; 2) оформлення соціальної роботи як самостійної наукової дисципліни, що дозволило б здійснювати підготовку соціальних працівників вищої кваліфікації, без чого успішний розвиток соціальної роботи як науки неможливо; 3) оформлення соціального і юридичного статусу соціальних працівників, визначення їх прав, гарантій діяльності; 4) професійний відбір [2, с. 191–193].

Вивчення спеціальної навчальної та методичної літератури, досвіду професійної підготовки в цій галузі дозволило нам виявити проблеми професійної підготовки з соціальної роботи, пов'язані з вивченням оптимальних умов професійної підготовки соціальних працівників (організаційних, педагогічних, соціальних та ін.); виділенням і роз'ясненням специфіки організації навчального процесу при підготовці соціальних працівників в рамках академічного та прикладного бакалаврату.

Сьогодні зміст професійної освіти у ВНЗ необхідно вдосконалювати щодо створення сприятливих умов, необхідних для всебічного розвитку особистості студентів, що знаходить своє відображення у вимогах стандартів третього покоління (ФГОС ВПО), які передбачають:

1) відмова від предметного навчання і перехід на якісно новий рівень, що характеризується системним підходом; 2) облік індивідуальних особливостей студентів; 3) інтегрування змісту навчання (створення

інтеграційних комплексів); 4) використання міжпредметних зв'язків між дисциплінами навчального плану за напрямом підготовки “Соціальна робота”; 5) застосування механізмів соціального партнерства; 6) розвиток дистанційної освіти та ін. [3];

До власне організаційних додаються і проблеми, пов'язані з ринковими відносинами між роботодавцями і державою, що гальмують розвиток практико-орієнтовної спрямованості навчання у ВНЗ: 1) вимоги роботодавців носять варіативний характер і обумовлюються змінами, що відбуваються в економіці; 2) державне замовлення на підготовку кадрів у галузі соціальної роботи будується на основі прямих вимог роботодавця до якості підготовки випускників; 3) роботодавець хоче бачити універсального, багатофункціонального випускника з наявними навичками роботи в цій сфері.

Таким чином, проблема відповідності професійної підготовки соціальних працівників вимогам виробництва стала однією з найактуальніших як для підприємств, так і для навчальних закладів.

Як зазначає Т. Семигіна, серед проблемних аспектів, що гальмують розвиток професійної підготовки соціальних працівників та практичної соціальної роботи, є недостатньо розроблена законодавча база, яка б регулювала сферу соціальної роботи. Крім цього, дослідниця наголошує на відсутності стратегії її реалізації на найближчу перспективу, відсутності повного переліку стандартів соціальних послуг. Визначальне місце в переліку зазначених проблем посідає питання фахової підготовки кваліфікованих кадрів для роботи у соціальній сфері, зокрема:

- загальна девальвація якості вищої освіти, захоплення заочними і дистанційними формами навчання (це так само безглуздо, як і заочна підготовка лікарів, адже опанування соціальної роботи означає набуття навичок роботи з клієнтами та іншими людьми, а навички не формуються “заочно”);
- низькі можливості для відпрацювання навичок в аудиторний час (причиною цього є вимоги Міністерства освіти і науки України щодо кількості студентів у групах, зазвичай, близько 20. У той час як на Заході більшість практичних курсів для соціальних працівників відбуваються у групах з 5–6 осіб);
- недостатність орієнтирів на прикладний характер майбутньої професійної діяльності, затеоретизованість процесу навчання;
- відсутність чітких орієнтирів на подальше працевлаштування випускників [4].

Завершуючи огляд наукової літератури з предмета дослідження, можна стверджувати, що система підготовки соціальних працівників до професійної діяльності має деякі проблеми і, зокрема, вимагає вдосконалення багатьох аспектів, пов'язаних з переглядом державних стандартів освіти, законодавчого забезпечення, стандартизації кваліфікацій, спеціалізацій і вимог до них, а також приведення у відповідність вимог ринку праці і фахівців, що готують ВНЗ.

Висновки. Резюмуючи вищезазначене, доцільно звернути увагу на те, що проблеми, які виникають у системі підготовки соціальних

працівників в умовах університетської освіти, зазвичай, є спільними для багатьох країн, тому важливо використовувати закордонний досвід, адаптуючи його до потреб і запитів української системи вищої освіти. З метою вирішення проблем, які є новими для України, варто вивчати досвід багатьох країн світу, зокрема Швеції.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження.

Проведене дослідження не вичерпує аналіз усіх проблем професійної підготовки соціальних працівників в Україні і світі. Особливо перспективним може бути вивчення та використання досвіду підготовки соціальних працівників у таких країнах, як Швеція, Данія, Норвегія і Фінляндія; розробки та впровадження їх у систему підготовки фахівців соціальної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Медико-социальная экология личности: состояние и перспективы: материалы II междунар. конф. / отв. ред. В.А. Прокашева. – Минск : БГУ, 2004. – 264 с.
2. Наумова Ю. А. Проблемы подготовки социальных работников / Ю. А. Наумова // Социальная работа в России: образование и практика : сб. науч. трудов. Томск, 2009. – С. 191–193.
3. Полевая Н. М. Профессиональная подготовка в вузе специалистов по социальной работе на основе интегративного подхода / Н. М. Полевая, А. В. Лейфа. – Благовещенск : Амурский гос. ун-т, 2013. – 192 с.
4. Семигіна Т. В. Професіоналізація соціальної роботи: перерваний політ? (підсумки конференції “Професійний статус соціального працівника: роль зацікавлених сторін у його становленні”) / Т.В.Семигіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
5. Семигіна Т. Соціальна робота в Україні: є вона чи її насправді немає? / Т. Семигіна // Соціальна політика і соціальна робота. – 2007. – № 2. – С. 122–136.
6. Шмелева Н. Б. Профессиональная подготовка студентов – будущих специалистов по социальной работе (акмеологический подход) / Н. Б. Шмелева // Российский журнал социальной работы. – 1996. – № 1. – С. 109–113.
7. Elmer A. Socionomutbildingen in Serige / A. Elmer // Nordisk social arbete. – 1991. – Vol. 11. – P. 31-40.
8. Hesse S. International Standard Setting of Higher Social Work Education / S. Hesse. – Stockholm: Stockholms Universitet. – 2001.
9. IASSW/IFSW 2002. Fourth Reviewed Discussion Document: Global Qualifying Standards For Socialwork Education And Training [Електронний ресурс]. – 2003. – Режим доступу: http://www.resmind.swap.ac.uk/content/02_what_is/what_is_15.htm
10. Juliusdottir S. “Iceland – Educational programmes and professional status” / S. Juliusdottir // European Journal of Social Work. – 2000. – Vol. 3.– P. 57-60.
11. Payne M. Social work education- International Standards. In Hesse S. (ed) 2001. International Standard Setting of Higher Social Work Education. – Stockholm : Stockholms Universitet. – 2001. – P. 25-43.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2016